

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AHLOQIY
JIHATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK
JARAYONLARI**

Adilova Madina Shamsidinovna

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

madina.adilova87@gmail.com

Xursanova Pokiza Sadridin qizi

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya:

Maqolada maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda ahloqiy xatti –harakatlar shakllanishining psixologik xususiyatlari muammosini ilmiy nazariy metodik, ijtimoiy-siyosiy manbalar asosida o'rganish, amaliyotdagi mavjud holatni tahlil qilish. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda ahloqiy xatti –harakat tushunchasining bolalardagi psixologik va ijtimoiy ahloqiy xususiyatlariga o'zaro aloqadorlikni aniqlash va asoslash haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ahloqiy ong, ahloqiy tasavvur va bilimlar, madaniy xulq-atvor va ijobiy munosabatlarni shakllantirish, ahloqiy xis-tuyg'ular va munosabatlarni rag'batlantirish, xulq-atvor normalari va qoidalari.

Yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–3955-son qaroriga muvofiq:

- O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq holda maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, ahloqiy, estetikva jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish;
- bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy

sherikligini rivojlantirish;

- maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot- kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;
- maktabgacha ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligi va samaradorligini ta'minlash;
- maktabgacha ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish;
- maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning sog'lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta'minlash[1], maqsadida bugungi kunda ta'lim tizimining eng yuqori bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimida yosh avlodni tarbiyalash masalasi ko'ndalang turadi. Ularning tarbiyasidagi aynan ahloqiy xatti-harakatlarini psixologik jihatdan shakillantirish bugunning dolzarb masalasiga aylanib bormoqda.

Demak ahloq haqida gap ketganda biz aynan bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha yoshi bolalik davrining katta bir qismini tashkil etadi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivojlanadi hamda shaxsiy individual xususiyatlari (shaxsiy fazilatlar) tarkib topa boshlaydi.

Bolada ahloqiy tarbiya jarayonida ahloqiy xususiyatlar kamolga etadi. Ahloqiy xususiyatlarning rivojlanishi jarayonida eng avvalo ular o'zlarining boshqalar bilan bo'ladigan munosabatlarini ongli tushuna boshlaydilar, tengdoshlari va kattalar bilan bo'ladigan munosabatlarida ahloq saboqlari rivojlana boradi. Psixologik tadqiqotlar natijalarining ko'rsatishicha, maktabgacha tarbiya yoshidagi davr bolaning ma'naviy- ahloqiy, jismoniy shakillanishida eng muxim davr hisoblanadi. Aynan shu davrdan boshlab ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim-tarbiya ta'sirida shaxsning ahloqiy sifatleri shakillana boshlaydi.

Bundan tashqari bolaning maktabgacha yoshidagi davri shu qadar mazmundor va faol davrdiki bu davirda bolaning psixologik rivojlanishida eng katta bosqich hisoblanadi va farzandining yetuk shaxs bo'lib erishishi uchun ota onaning ro'li juda katta. Bu davr bolaning kelgusi o'sishida albatta o'z aksini qoldiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta'sir o'tkazish kuchi jihatidan g'oyat mas'uliyatlidir.

Bola bog'cha yoshiga yetgach, uning psixik taraqqiyotida jiddiy o'zgarishlar yuzaga keladi. Chunki, xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil

faoliyati anchagina kengayib boradi. Maktabgacha yoshidagi bola mustaqil faoliyatda bo'la olishi uchun zarur bo'lgan ikkita qudratli kuchga ega. Birinchidan ma'lum darajada o'ziga bo'ysundirilgan harakat apparatiga, ikkinchidan esa, atrofidagi katta odamlar va o'z tengdoshlari bilan bir qadar erkin munosabatda bo'la oladigan nutqqa ega.

Mana shuning uchun bu yoshdagi bolalarning xulq-atvorlari, ahloqiy sifatlari, xatti-harakatlari, qiziqish va ehtiyojlari ilk yoshdagi bolalarnikidan keskin farq qiladi. Bu esa o'z navbatida, ilk yoshdagi bolalar bilan maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga ham turlicha munosabatda bo'lishni taqozo qiladi.

Maktabgacha yoshdagi davrda muhit bilan bo'lgan munosabatlarida anchagina o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, bola kattalarning doimiy yordamlaridan ancha ozod bo'lib, ulardan bir qadar uzoqlashadi, ikkinchi tomondan, kattalar bilan bo'lgan munosabatlari murakkab, ko'p tomonlama xarakter kasb eta boshlaydi.

Rus fiziologlari N.I. Krasnogorskiy va A.G. Ivanov-Smolenskiylar tomonidan ko'plab o'tkazilgan tajribalarning ko'rsatishicha, maktabgacha yoshdagi bolalarning nerv sistemalari o'z faoliyati jihatidan hali qat'iy bir izga tushmagan, o'zgarib turadigan bo'ladi. Markaziy nerv sistemasi faoliyatining o'zgaruvchanligi xususan ilkyoshda ravshan ko'rinadi. Masalan, bu yoshdagi bolalarda qo'zg'alish jarayoni tormozlanish jarayoningdan ko'pincha ustunlik qiladi. Mana shuning uchun ham bu yoshda bolalar juda serharakat va o'ta hayajonlanuvchan bo'ladilar.

Bog'cha yoshdagi bolalarning aynan shu davrida bog'cha muhiti juda katta rol o'ynaydi. Bog'chadagi tartib, intizom va turli-tuman ta'limiy mashg'ulotlar bolalarda yuksak ijtimoiy, motivatsion, intellektual, ahloqiy va gigiyenik ehtiyojlarning garmonik ravishda yuzaga kelishi uchun sharoit tug'diradi. Psixologiya nuqtayi nazaridan qaraganda, odatlar o'z mohiyati jihatidan ehtiyojga yaqin narsalardir. Boshqacha qilib aytganda, turlicha odatlar kundalik holatda takrorlana borishi natijasida vujudimizga juda singib ketib, ehtiyojga aylanib qoladi. Shuning uchun bolalarda ijobiy va foydali ehtiyojlarni shakllantirish deganda, ularda ijobiy foydali odatlarni hosil qilinishini tushunamiz. maktabgacha yoshdagi davrda hosil qilingan mustahkam ijobiy odatlar va ahloqiy sifatlar kishining butun umri davomida saqlanib qoladi.

6-7 yoshga borganda esa ijobiy xulq normalarining ancha barqaror shaqli yuzaga kela boshlaydi, bola tevarak-atrofdagilar bilan bo'ladigan munosabatda ana shu egallab olgan ahloq qoida va normalari nuqtai nazaridan ish tutadigan bo'lib

qoladi, shuning uchun bolalarga ilk yoshidan boshlab ahloqiy xususiyatlarini shakllantirib borish muxim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari maktabgacha yoshdagi bolada o'yin faoliyati bolalar psixik taraqqiyotidagi g'oyat katta ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bola asta-sekin kattalarning kattalarning hayoti faoliyati dunyosiga kirib boradi, yani bola bunda kattalrni harakatlarini o'z o'yinlarida aks ettiradi. Bohchaga birinchi kelgan bolalarda o'yinlarida ko'proq uyidagi holatlarni kuzatish mumkun yani ular o'z o'yinlarida namoyon qiladi.

Maktabgacha tarbiya yoshida asosan mazmunli va rollarga bo'linib o'ynaladigan o'yinlarni o'ynaydilar. Ular o'zlarining turli o'yinlarida kattalarning oilaviy hayot sharoitlariga doir hodisalarni, mehnat faoliyatlarini, bayramlarni, muhim sanalar kabi hodisalarni qayta tiklaydilar. Ko'pincha bolalar aks ettirayotgan tashqi muhit hodisalari ular o'yin faoliyatining mazmunini tashkil etadi. Bolalar aks ettirayotgan muhit qanchalik keng va xilma-xil bo'lsa, bolalar o'yinining mazmuni ham shunchalikkeng va xilma-xil bo'ladi. Natija bolalarda ahloqiy xatti-harakatlar shakllanib boradi.

L.S.Vigotskiyning psixologiyaga kiritgan "psixik taraqqiyotning eng yaqin zonasi" tushunchasi muxim ahamiyat kasb etadi [3]. Buning asl mohiyati, bolaning mustaqil faoliyat kattalar bilan hamkorlikda, uning rahbarligida amalga oshiriladi. Bola shaxsining tarkib topishida oilaning ham ahamiyat muxim omillardan hisoblanadi. Chunki kattalrning ahloqiy ibрати aloxida ahamiyatga molikdir. Lekin yuksak fazilatlarni, insoniy xislatlarni shakllantirishda shuning o'zigina yetarli emas. Chunki bola o'zicha faol xarakat qilmasa, hamkorlikdagi faoliyatda ishtirok etmasa, bolada xech qachon xulq-atvor ko'nikmalari hosil bo'lmaydi.

Ahloq kishilarning xulq-atvor normalari va qoidalarini, ularning o'z-o'ziga, boshqa kishilarga, mehnatga, jamiyatga munosabati kabi ahloqiy tushunchalarni o'z ichiga oluvchi ijtimoiy ongning aloxida bir shaklidir.

Ahloq sinfiy xususiyatga ega, chunki ahloq xis-tuyg'u, tushuncha va printsiplar ma'lum ijtimoiy formatsiyaga xos bo'lib, ijtimoiy tuzum o'zgarishi bilan u xam o'zgaradi. Aynan o'zbek xalqi mentalitetidagi ahloqiy xususiyatlar, eng yaxshi umuminsoniy xulq normalarini o'z ichiga olgan bo'lishi kerak [4].

Shaxsning barkamol inson bo'lishi uning ma'naviy dunyosi qanday bo'lishi bilan belgilanadi. Yaxshi ahloqiy sifat kishining eng oliy sifatidir. Shaxs ma'naviyatli rostgo'y, mehribon, va adolatli bo'lish, jaxolat va qabixlik yo'lini to'sish, insoniylik, mexr- shafqat, ma'rifat, do'stlik, mardlik, birodarlik,

mexmondo`stlik, poklik, xushxulqlik, insof, vatanparvarlik kabi insoniy fazilatlarning barchasini bola o'z oilasidan o'zlashtirib o'rgani boradi.

Shuningdek oiladagi urf-odatlar, turmush tarzi, ta'lim-tarbiya, madaniyat va an'analar hamda mehnat oilada ko'proq kattalar ya'ni ota-onalar va bobo-buvilar tomonidan amalga oshiriladigan ahloqiy xatti-harakatlar shaklida bolaning ahloqiy xususiyatlari namoyon bo'lib borishiga zamin yaratadi. Bunda bolalar kattalarni bir biriga bo'lgan munosabatlarini ko'rib kuzatish orqali urganadi.

Sharq mutafakkirlari ijodida ahloq-odob masalasi eng dolzarb masala bo'lib kelgan. Shaxs shakllanishidagi uchta omilni ilgari surgan va ular har biri to'la va to'g'ri shakllansagina shaxs barkamol va yetuk shaxs bo'lib shakllanadi degan fikrni ilgari surishgan

Qadimgi faylasuflardan Suqrot (miloddan avvalgi 469 -399) fikricha "Umuminsoniy va o'zgarmas ahloqiy tushunchalar mavjud" bo'lib, ta'limning maqsadi, uning fikriga ko'ra, narsalarning tabiatini o'rganish emas, balki o'z-o'zini bilish bo'lishi kerak deb ta'kidlaydi.

Ahloqiy ongda emotsional tomon intellektual tomon bilan (tajriba va aql) chambarchas bog'lanib ketadi. Xissiy tajriba bo'lmasa, aql bo'm – bo'sh va o'z navbatida aql ishtirok etmagan xissiy tajriba ko'rdir, deb ta'kidlagan edi buyuk nemis faylasufi I.Kant.

Psixologik nuqtaiy nazardan qaralganda boladagi ahloqiy xatti-harakatlar:

- irodasi;
- o'z –o'zini anglashi;
- ichki va tashqi motiv hamda motivatsiyasi;
- emotsional va individual xususiyati;
- xarakter - xususiyatlari shakllanishida favqulotda katta ahamiyatga ega.

Kishi tomonidan qabul qilingan ijtimoiy normalar uning ma'naviy - ahloqiy qiyofasida xarakterli belgilar va ahloqiy sifatlarni shakllantiradi. Ahloqiy sifatlarning shakllantirish funktsiyasi inson kamolotida beqiyos ahamiyat kasb etib boradi.

Shuning uchun ahloq ijtimoiy munosabatlarning boshqa turlaridan farq qilib, ahloqiy munosabatlarda xamisha va xamma joyda ahloqiy normalar yoki baholar ta'siriko'rinib turadi. Ular ahloqiy faoliyat, xulq, xatti – xarakatlarda, atrofdagi ijtimoiy borliqqa nisbatan ahloqiy ta'sir ko'rsatishda yuzaga chiqadi. Ahloqiy munosabatlarda kishilarning faoliyati va xatti – xarakatlari, ular munosabatlarining ahloqiy–amaliy ifodasi sifatida asosiy o'rin tutadi va ahloqning vazifasi xukmron mafkura uchun xizmat qilishdan iboratdir.

Xulosa: Bugungi kundagi bolalarimizni ahloqi tamondan rivojlanishida uzgarib boradigan ijtimoiy borliq ta'sir ko'rsatib turadi. U o'zida jamiyatga xos bo'lgan barcha o'zgarish va ziddiyatlarni aks ettiradi. Shuning uchun xar qanday yangi ahloq jamiyat xayotida muxim rol o'ynagan xalq ommasi faoliyati natijasida qaror topadi. Shuning uchun bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida ma'nan mukammal va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalash bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. lex.uz/news/prezident-2030-yilgacha-maktabgacha-ta-lim-tizimini-rivozhlantirish-boyicha 3326-sonli qo'shma qarori.
2. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi S.H.Jalilova, S.M.Aripova «Faylasuflar» nashriyoti Toshkent – 2013 yil.
3. E.G'oziyev. Ontogenez psixologiyasi: nazariy eksperimental tahlil/E.G'oziyev; O'zr Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston milliy universiteti.
4. – T.: Noshir, 2010. 360 b.
5. V.G.Negacheva, T.A.Markova. Bolalar bog'chasida ahloqiy tarbiya. O'qituvchi – 1990
6. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). SHAXS EMOTSIONAL INTELLEKTINING PSIXOLOGIK VA PSIXOFIZIOLOGIK JIXATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
7. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
8. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. Open Access Repository, 4(2), 500-505.
9. Muratovich, M. E., Kurbon, O., & Shamsiyevna, A. M. (2022). Some features of the formation of mathematical representations in preschoolers in the process of familiarizing them with the size and shape of objects.
10. Аракулов, Г. (2022). Pedagogik va psixologik mashg'ulotlar maktabgacha yoshdagi bolalarda muhim fenomen sifatida. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(3), 54-56.
11. Аракулов, Г. (2022). Факторы, влияющие на формирование агрессии у

подростков. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(3), 106-109.

12. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.